

УДК 338.43.02.009.12 (477+438)

У. В. Іванюк

Львівська комерційна академія, Україна

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ

В статті розглянуто конкурентоспроможність аграрних секторів України та Польщі. Проаналізовано польський досвід підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки. Здійснено аналіз експорту аграрної продукції та його динаміки у часовому розрізі. Запропоновано шляхи підвищення конкурентоспроможності українського АПК на основі критичної інтерпретації польського досвіду.

Ключові слова: аграрний сектор, конкурентоспроможність, зовнішня торгівля, експорт сільськогосподарської продукції.

В статье рассмотрено конкурентоспособность аграрных секторов Украины и Польши. Проанализирован польский опыт повышения конкурентоспособности аграрного сектора экономики. Осуществлен анализ экспорта аграрной продукции и его динамики во временном разрезе. Предложены пути повышения конкурентоспособности украинского АПК на основе критической интерпретации польского опыта.

Ключевые слова: аграрный сектор, конкурентоспособность, внешняя торговля, экспорт сельскохозяйственной продукции.

The article considers the competitiveness of agricultural sectors of Ukraine and Poland. Polish experience of agricultural sector competitive growth is being researched. The analysis of agricultural export and dynamic of its development with regard to the timespan involved are provided. Based on the critical interpretation of Poland's experience, approaches to improvements in the competitiveness of domestic agricultural sector are proposed.

Keywords: agricultural sector, competitiveness, foreign trade, agricultural exports.

Агропромисловий комплекс відіграє важливу роль в економіці України, а тому першочерговим завданням є створення передумов для його ефективного конкурентоспроможного функціонування. Передусім важливим є вивчення досвіду Польщі на її шляху до Європейського Союзу, що повинно поліпшити перспективу вітчизняного аграрного сектора в контексті вагомих загальносвітових викликів. Показники щорічного світового споживання основної сільськогосподарської продукції зростають, але при цьому обсяги виробництва зернових знижуються, що призводить до зменшення стратегічних світових запасів. Відповідно постає потреба значного збільшення виробництва аграрної продукції з метою задоволення зростаючого світового попиту. Водночас неефективність використання природних ресурсів, недостатня диверсифікація джерел інвестування аграрного сектора, відсутність активної державної політики щодо збільшення обсягу аграрної продукції, створюють значну загрозу становленню конкурентного вітчизняного аграрного сектора, зокрема, та продовольчої політики на загальнодержавному рівні загалом. Відповідно забезпечення конкурентоспроможності національного агропромислового комплексу можна віднести до найважливіших загальнонаціональних інтересів та завдань сучасної України.

Особливостям розвитку зовнішньої торгівлі та підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної агропродовольчої продукції присвячені дослідження М. Берези, К. Венгляжі, В. Власова, Т. Зінчук, М. Зубця, М. Кропивко, Е. Крупінського, А. Ліманського, О. Ліпанової, О. Овсянникової, М. Оніщука, Б. Панасюк, Л. Прокопець, І. Сініцина, Б. Супіханова, Ю. Сусіденка, Н. Федоришин, В. Шевчука та інших. З-поміж найголовніших проблемних питань наголошуються: а) небезпека розвитку аграрного сектора за сценарієм моно-культури (пшениця, ріпак, соняшник), що може позначитися зниженням ефективності сільськогосподарського виробництва та обмежує можливість сприятливих імпульсів; б) необхідність розвитку сільськогосподарської інфраструктури; в) важливість досягнення збалансованої структури виробництва сільськогосподарських культур і становлення конкурентоспроможного експортного сектора, включно з розвитком харчової галузі.

Мета роботи – виділити складники конкурентоспроможності аграрного сектора України і Польщі та їхнє порівняння на основі аналізу ефективності виробництва сільськогосподарської продукції та її експорту. Вибір Польщі для порівняльного аналізу обумовлений подібними вихідними умовами на початку 1990-х років (з певними застереженнями, що стосуються набагато більшої ваги приватних виробників), схожістю технологічного рівня аграрного сектора, а найголовніше – досягнутими успіхами у збільшенні обсягів виробництва та експорту продукції з вищою доданою вартістю (овочі, фрукти, тваринницькі продукти, харчова продукція).

Особливо важливим питанням у теорії конкурентоспроможності агропромислового комплексу є чинники, які впливають на його функціонування. Економічна література класифікує відповідні чинники за різними класифікаційними ознаками. Наприклад, М. Портер виділяє основні та розвинуті чинники, загальні та спеціалізовані, природні та штучно створені. Також існують класифікаційні ознаки за об'єктом дослідження, сферою дії, керованістю, рівнем спеціалізації тощо. Більшість науковців сходяться на тому, що основними факторами є якість, ціна та попит [3, с. 71]. Загалом чинники конкурентоспроможності можна поділити на внутрішні та зовнішні. Внутрішні чинники конкурентоспроможності – це сукупність усіх можливостей підприємства, що впливають на собівартість та якість його продукції. До таких чинників належать: стан і якість трудових ресурсів, наявність оборотних коштів, застосування сучасних технологій виробництва, матеріально-технічна та інформаційна база. До зовнішніх чинників конкурентоспроможності, які не залежать від окремого підприємства, слід віднести: державне регулювання, яке проявляється в регуляторних актах та податковій політиці; соціальні чинники (наявність купівельноспроможного населення); рівень науково-технічного прогресу та інші [7].

Можливості відчутного збільшення аграрного експорту та підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора за порівняно короткий період часу дуже вдало ілюструє сусідня Польща, яка не відрізняється сприятливими ґрунтами чи природно-кліматичними умовами, але, тим не менше, за останнім часом досягла значних успіхів у збільшенні експорту сільськогосподарської продукції (рис. 1). Хоча тенденція до збільшення аграрного експорту так само помітна в Україні, зрозуміло, що ресурсний потенціал нашої країни дозволяє сподіватися на значно кращий результат. Використання простого методу лінійної апроксимації дозволяє переконатися, що за останнє десятиріччя щорічне збільшення аграрного експорту в Польщі було на 60 % вищим, ніж в Україні – 1,92 млрд доларів проти 1,25 млрд доларів.

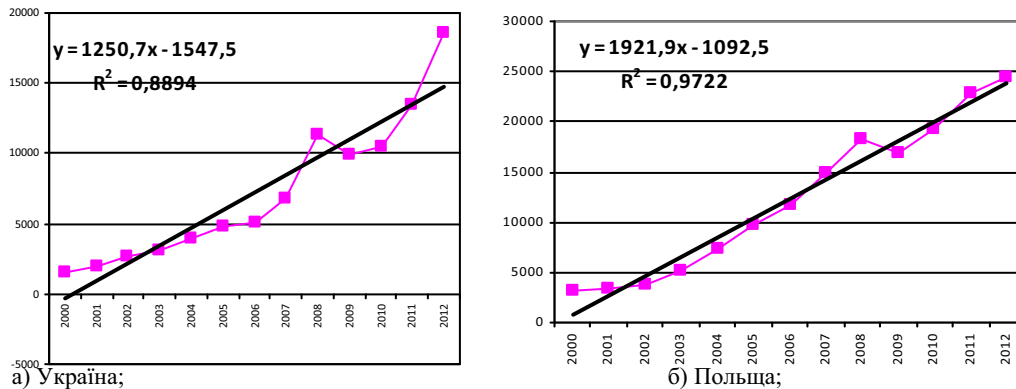

Рис. 1. Експорт аграрної продукції 2000–2012 рр. (млрд дол. США)
(Джерело: складено за [1; 13])

На сьогодні за обсягами сільськогосподарського виробництва Польща посідає 6-ту позицію в Європейському Союзі (після Франції, Німеччини, Італії, Великобританії та Іспанії). Щорічний обсяг виробництва валової продукції сільського господарства досягає 55 млрд євро, що становить 8 % від загального показника країн ЄС [12].

Україна має не менші можливості для значного збільшення виробництва та підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора. Цьому сприяють вигідні кліматичні умови і наявність родючих ґрунтів, адже близько 9 % світових запасів чорноземів зосереджено на нашій території (їхня частка складає близько 60 % від усіх с/г земель і 44,0 % всієї території країни, тоді як загальносвітовий показник у середньому складає лише 6 % території кожної країни). Слід зауважити, що частка орних земель в Україні – одна з найбільших в Європі, а Польща має дещо нижчий відсоток (рис. 2)

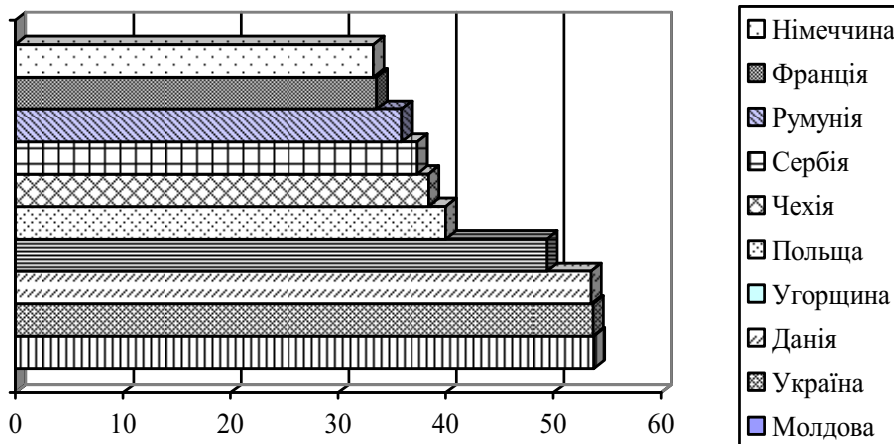

Рис. 2. Площа орних земель від загальної площі країн Європи, % від загальної площі
(Джерело: складено за [5])

Трансформація аграрних політик Польщі та України на ринкових засадах розпочалася приблизно одночасно – на початку 1990-х років, але результати даних перетворень відчутно різняться, попри збереження обома країнами статусу індустріально-аграрної країни. У Польщі на сільське господарство припадає

близько 4,5 % ВВП, а в Україні – 8,8 %; зайнятість становить відповідно 17,4 % і 4,8 % активного населення, тоді як у середньому по ЄС цей показник перебуває у межах 2–3 % і виявляє загальну тенденцію до суттєвого зниження [1; 10].

У 2012 р. вартість польського експорту продуктів харчування, овочів, м'яса та інших сільськогосподарських товарів сягнула 23 млрд доларів США (рис. 3), що вище вітчизняного показника [13]. Експорт сільськогосподарської продукції має зрости в Польщі на 4 % в 2013 р. до 18,3 млрд євро, а імпорт лише на 1 % – до 13,4 млрд євро, що стане вагомим внеском у збільшення додатного сальдо торговельного балансу [10].

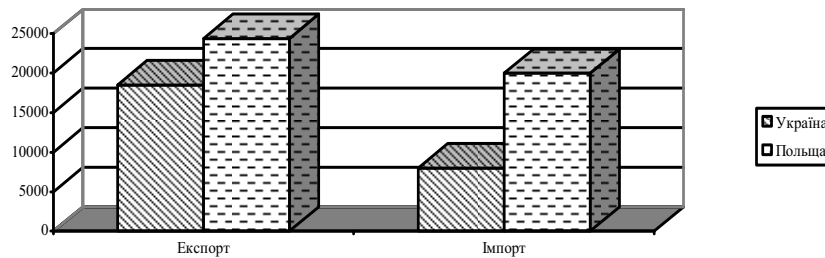

Рис. 3. Експорт та імпорт аграрної продукції, у 2012 році (млрд дол США),
(Джерело: складено за [13])

Польща досягла вагомих успіхів у вирощенні жита, ріпаку, картоплі, цукрових буряків, малини, чорної і червоної смородини. Вона поступається Китаю за обсягами виробництва яблук, але виробляє найбільше в світі концентрованого яблучного соку, який експортує до Німеччини, Австрії, Голландії, Великої Британії. Крім того, польські виробники експортують багато овочевих соків та заморожених ягід.

Згідно з даними FAO, Польща посідає четверте місце в світі за виробництвом шинки, п'яте – свинини, третє – гусиного м'яса. Польща експортує щороку молочної продукції на 1,2–1,4 млрд євро. За підсумком 2012 р. додатне сальдо торгівлі аграрною продукцією становило 3,8 млрд євро [4].

За даними Міністерства сільського господарства Польщі, головним експортером продукції є Німеччина – 3,5 млрд євро у 2012 р. (22 % від загального обсягу). Порівняно з 2004 р. обсяги експорту зросли у 2,5 разу. На другому місці опинилася Велика Британія – 1,2 млрд євро (зростання у 3,5 разу) [11]. Польські експортери працюють над розширенням ринків збуту своєї продукції. Протягом останніх чотирьох років підписано угоди про доступ польської аграрної продукції на ринки таких країн, як В'єтнам, Китай, Сінгапур, Японія, що сприяло ще більшим перспективам реалізації продукції.

В структурі українського експорту аграрної продукції переважають країни СНД – 37 %, Азії – 26,1 %, Європи – 24,7 %, Африки – 8,2 %. У регіональному розрізі лідерами є Донецька і Дніпропетровська області – відповідно 21,2 % і 14,9 % усього експорту. Високий показник Києва – 17,8 % – пояснюється, швидше за все, наявністю підприємств харчової галузі та столичною реєстрацією багатьох фірм-експортерів. Регіонам-лідерам значно поступаються Миколаївська, Полтавська, Запорізька та Луганська області (3–6 %). Частка Львівщини в загальнодержавному експорті становить лише 2 %, а в структурі переважають олія, овочі, плодово-ягідні культури, частково зерно. Загальна вартість експорту становила 1,5 млн дол., що можна порівняти із загальним обсягом сільськогосподарського виробництва на рівні 375 млн дол. [9].

Конкурентну позицію польського сільськогосподарського виробництва на внутрішньому і зовнішньому ринках визначають середні та малі господарства. У Польщі нараховується 2 млн приватних господарств, які займають 90 % усіх сільськогосподарських угідь і мають приблизно таку ж частку в загальному обсязі аграрного виробництва. Хоча на ферми з площею угідь понад 15 га припадає лише 9 % від загальної кількості господарств, при цьому вони охоплюють 45 % від загальної площі сільськогосподарських угідь. Понад половина сімейних аграрних господарств у Польщі виробляє продукцію для власного споживання [9]. На відміну від України, основу аграрного сектора Польщі складають мікро-господарства, які обробляють по 5–10 га землі. На відміну від Радянського Союзу, післявоєнний розвиток не супроводжувався масовою колективізацією і Польща була єдиною країною соціалістичного табору, де селяни масово не гуртувалися в колгоспах та радгоспах, а залишалися вільними хліборобами [2].

На сьогодні середній розмір польських господарств складає близько 7 га. Великих господарств дуже мало (лише 9 % господарств обробляє площі понад 100 га), однак існують суттєві регіональні відмінності. Якщо на заході Польщі вже є чимало господарств, які обробляють по 50–80 га, на півдні країни їх розміри не перевищують 3–4 га, а непоодинокими є господарства розміром до 1 га. Проте парадокс полягає в тому, що саме південно-східні воєводства, де розташовані найдрібніші господарства, виробляють основну частину сільськогосподарської продукції країни. Серед польських господарств розвинена спеціалізація: наприклад, одні спеціалізуються на виробництві молока, інші – овочів. Вважається, що багатопрофільні господарства менш ефективні.

Держава здійснює довготермінову політику розвитку дрібних господарств, що також розглядається ефективним засобом самозайнятості населення та вирішення соціальних проблем сільської місцевості. Програми модернізації і реструктуризації селянських господарств тривають, включно з реагуванням на глобальні виклики – з врахуванням європейського досвіду [2].

Динамічному розвитку аграрного сектора Польщі (щорічне зростання обсягів виробництва складає 20 %) сприяв вступ до ЄС. У контексті підготовки до цієї події було розроблено Програму активізації сільської місцевості, яка передбачала важливу роль спеціалізованих структур, що сприяли розвитку малого підприємництва у сільській місцевості, підвищенню рівня життя сільського населення та відродженню соціальної інфраструктури села, а також надавали фермерам інформацію про зміни правил функціонування сільського господарства після приєднання до ЄС [8, с. 206]. За роки членства в ЄС польські фермери значно покращили своє фінансове становище. Оскільки багато з них уже не потребують кредитів на поповнення оборотних коштів, місцеві банки все частіше видають невеликі позики навіть відносно великим господарствам.

Значну частину отриманих прибутків польські фермери інвестують у придбання земельних ділянок. Поточна вартість 1 га землі коливається у межах 20–25 тис. злотих (або 5–6 тис. євро), що в 10–12 разів перевищує ціни двадцятирічної давнини, але навряд чи можливість зростання вартості землі вичерпано (наприклад, у Голландії гектар землі коштує близько 30 тис. євро). Рентабельність польського сільського господарства складає близько 40–50 %. Кожен гектар у середньому забезпечує прибуток у 750–1000 євро. При цьому субсидії ЄС з розрахунку на 1 га складають близько 250 євро. Вважається, що за результатами сезону кожен фермер з урахуванням дотацій має заробляти не менше 10 тис. євро, що гарантуватиме належний рівень життя.

Аграрний портфель польських банків доволі якісний: відсоток неповернення сільськогосподарських кредитів суттєво менший за середній показник інших галузей. Частка безнадійних аграрних кредитів складає лише 1–2 %, що переважно пов'язано з втратою працездатності фермерами в результаті нещасних випадків. Предметом застави найчастіше виступає земля. Польські фермери мають кілька обов'язкових видів страхування, зокрема, обов'язкове страхування врожаю, ферми, техніки, транспорту, житлового будинку. Банки тісно співпрацюють зі страховими компаніями. За кредитами на інвестиційні цілі, що надаються на термін до 10 років, держава компенсує половину відсоткової ставки. В разі пільгового кредитування фермер сплачує лише 3 %, а решту суми відсоткової ставки банку повертає держава. В разі пільгового кредитування кожен банк отримує державні кошти і розподіляє їх серед своїх регіональних відділень, які ухвалюють рішення щодо надання позик [2].

Досвід Польщі щодо регулювання земельних відносин у сільському господарстві доцільно врахувати у процесі завершення земельної реформи в Україні, адже європейська та світова практика нерідко вже має відповіді на запитання, які лише починають виникати у нас: регулювання ринку сільськогосподарських земель, консолідація парцельованих угідь, розвиток сільськогосподарської інфраструктури [6, с. 89].

Слід врахувати, що значні конкурентні переваги фермери Польщі та інших європейських країни отримують за рахунок прямої фінансової підтримки товаровиробників у контексті Спільної сільськогосподарської політики (Common Agricultural Policy) ЄС. Відповідно можна сподіватися, що вступ України до ЄС дозволить вітчизняним виробникам отримати відповідні додаткові переваги.

Висновки. Конкурентоспроможність аграрного сектора характеризує його здатність конкурувати на внутрішньому і зовнішньому ринках, що зазвичай сприяє підвищенню ефективності агропромислового виробництва. Хоча трансформацію аграрної політики України та Польщі ініційовано приблизно одночасно в 1990-х роках, отримані результати відчутно різняться. В Польщі досягнуто більшого зростання обсягів сільськогосподарського виробництва та експорту, а найголовніше – динамічніше розвивається виробництво продукції з високою доданою вартістю, що дозволяє вирішувати, серед іншого, проблему зайнятості на селі. У такому контексті виявилася корисною підтримка дрібних селянських господарств, що працюють на основі самозайнятості.

На основі польського досвіду можна стверджувати, що державна підтримка повинна зосереджуватися на сприянні інвестиціям, а відповідна політика – мати тривалий характер. Конкретні заходи щодо підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських виробників передбачають: а) підтримку процедур стандартизації якості продукції, б) надання сільськогосподарським підприємствам повного комплексу інформаційно-консультаційних послуг щодо експорту продукції, в) вирішення проблем повернення ПДВ. Створення аграрними підприємствами власної сировинної бази, замкнутого циклу виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції, впровадження прогресивних технологій, удосконалення економічних відносин між учасниками ринку дозволяє одночасно збільшити обсяги виробництва та підвищити якість продукції.

Одним із ключових факторів успіху польського сільського господарства є полегшений доступ фермерів до фінансів, можливість отримати кошти для поточних потреб і на розвиток виробництва. Для конкретних українських умов доцільно розробити дієву програму кредитування мікрোগосподарств, що мають ринкову

перспективу, а також упорядкувати фінансування великих аграрних компаній-холдингів, що активно розвиваються останнім часом. Важливо, щоб в обох випадках – малих і великих господарств – йшлося про використання сучасних інноваційних технологій і механізмів, що дозволить суттєво збільшити виробництво продукції вітчизняного аграрного сектора. Заслугове на увагу, що в Польщі справдилася модель малих та середніх фермерських господарств, а тому в Україні потрібно обережно підходити до оцінки переваг великих агропромислових компаній, які можуть виявитися своєрідними «колосами на глиняних ногах», тобто компаніями-виробниками, яким бракує сировинної бази в сегменті товарів з високою доданою вартістю, передусім ідеться про тваринництво. Натомість існує реальна загроза розвитку аграрного сектора за лекалами моноекспорту, коли спеціалізація на одній – двох культурах (приміром, пшениці і соняшнику) матиме вкрай несприятливі довгострокові наслідки, як у цьому переконує досвід багатьох країн Африки і Латинської Америки.

Бібліографічні посилання

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Польський досвід кредитування фермерів: використовувати чи ні? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kirovograd.net/economy/2013/4/12/polskii_dosvid_kredituvannja_fermeriv_vikoristovuvati_chi_ni.htm?print
3. **Портер М.** Конкуренція / М. Портер; пер. с англ. – М. : Вільямс, 2010. – 592 с.
4. Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fao.org/home/en/>
5. Потенціал сільськогосподарського ринку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrselko.com/market-potential/>
6. **Синицина И.** Развитие сельского хозяйства Польши в условиях системной трансформации / И. Синицина, Н. Чудакова // Аграрная реформа в странах Центрально-Восточной Европы и России. – М. : Наука, 2003. – С. 84–114.
7. **Сусіденко Ю. В.** Теоретичні основи та чинники конкурентоспроможності АПК України / Ю. В. Сусіденко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=798>
8. **Стрільчук Д. Р.** Трансформація аграрної політики Польщі напередодні її вступу до Європейського Союзу / Д. Р. Стрільчук // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. – 2008. – № 6. – С. 205–209.
9. Що, власне, продаватимемо? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gazeta.dt.ua/business/scho-vlasne-prodavativmemo_.html
10. Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej (IERiGŻ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ierigz.waw.pl>
11. Ministry of agriculture and rural development [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minrol.gov.pl/>
12. **Ропек S.** Food and Agricultural Industry in Poland after European Union Accession / S. Ropiek, T. Sikora // The food industry in Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ip.aa.gr/studies.asp>
13. World Trade Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wto.org>

Надійшла до редколегії 12.11.13